

ביה"ס של קיבוץ בית-השיטה

בשנת 1993 הוציא קיבוץ בית-השיטה לאור את הספר "עמודי שיטה" – ספר היובל של בית-הספר בבית-השיטה, בעריכתם של אריה בן-גוריון ותקווה שריג. הספר גדל-המימדים ועשיר-התוכן מקיף חמישים שנות חינוך – תש"ב-תשנ"ב, ומשקף את תולדותיו של המוסד, את תכני הפעילות החינוכית, את התפתחותו והשינויים שחלו בו במרוצת השנים, ואת רחשי ליבם של בני הקיבוץ שהתחנכו בו. כותב עזריה אלון, חבר-המערכת, במאמר הפתיחה לספר: "…קיבוץ, בשנותיו הראשונות על הקרקע, פותח בית-ספר. עדיין אין כמעט כלום: ענפי המשק בראשיתם, רק מתחילים לשאת יבול. החברים גרים באוהלים ובצריפים נוטפי מים. תקציב התיישבותי אין. אבל המורה המיועד מוליך כמה ילדים קטנים אל אחד הצריפים, ויש בית-ספר!"

בוויכוח המתפתח מאוחר יותר על המסגרת החינוכית, עולה הטענה: "כל כפר יקים גימנסיה!?! אבל השאיפה לחיבור בין חיי חברת המבוגרים לבין חינוך הילדים כחלק בלתי-נפרד מחיי הקיבוץ, מנצחת: למשך חמישים השנים הבאות יהיה בית-הספר בנוי ומשולב במערכת חיי הקיבוץ. חיי חברת הילדים הצומחת יקיפו תכניות לימודים מכיתה א' עד י"ב, חינוך לעבודה – החל משירותי הכיתה ועד לענפי המשק, קליטת ילדים מהחוץ, חניכות והדרכה במסגרת חטיבת בני הקיבוץ המאוחד, ולבסוף – מחזור אחר מחזור – קבלה לחברות בקיבוץ, שירות בצה"ל, וחזרה הביתה – לחיים בקיבוץ. השקעת הקיבוץ בקיומו ובפיתוחו של ביה"ס היתה עצומה – הן בתחום החומרי, והן בתחום החינוכי. מיטב האנשים נשלחו להכשרה חינוכית, ובשובם מלימודיהם היו למחנכים/ות ולמטפלות. בשנת היובל, מסכם עזריה אלון, "שני שלישים מחברי בית השיטה הם תלמידי ביה"ס לשעבר – בנים, נקלטים ובני זוגם. בית-הספר בנה את בית השיטה". המאמץ העצום שהושקע היה פועל-יוצא של החזון: "לא רק כלכלי, לא רק חיי שעה, אלא דרך לרבים, לשנים ולדורות. הרצון לעצב את הדור הבא כממשיכי הדרך הזו". מי שהזדהה עם הדרך והאמין בחזון, התמסר ליצירת החינוך, ולא נרתע מן העימותים – בין המחנכים לבין עצמם, עם המשק על מצוקותיו התכופות, עם הילדים ועם הוריהם. כזה היה אריה. 20 שנים מחייו שימש כמורה ומחנך בביה"ס של קיבוצו, וגם אחר כך לא חדל עניינו בכל המתרחש בו. לכאן הביא את השקפות עולמו ואת אמונותיו שהבשילו בבית אמו ובחינוך שקיבל, את אהבתו הבלתי-נדלית לתנ"ך ולארץ ישראל שהאציל על חניכיו – הלכה ומעשה, ואת תחושת השייכות המלאה והנאמנות הבלתי מתערערת לקיבוצו. החלטת הקיבוץ, מקץ חמישים שנה, לסגור את המוסד המקומי ולעבור ללמוד בבי"ס אזורי – היתה בעיניו טעות חמורה וסימן לאובדן-דרך.

במכתב אישי ("לך בלבד!") שכתבה לו חניכה-לשעבר לאחר שנים רבות, בהיותה כבר חברת הקיבוץ, (כנראה – כתגובה לפעילות בהתנדבות שדרש או ציפה ממנה), היא פורשת בפניו את הסבל הרב שחוותה כחניכה בביה"ס. משטר-לימודים קפדני והדוק מדי, שעות-עבודה רבות מדי במשק ("שעבוד ספרטני"), עומס כבד מדי של פעילויות חברתיות, ושעות-שינה מעטות מדי – כל אלה מנעו ממנה (היא כותבת בשמה בלבד, אך מדבריה ברור שאין היא רואה את הדברים רק כעניינה-שלה) חוויות נעורים ושמחות נעורים ראשוניות ("לא ידעתי נעורים מה הם!!!"), ובפועל החלישו את היכולת לעמוד במטלות הכבדות שחיי הקיבוץ תובעים מן האדם הפעיל והמצפוני. "דגלנו בחיסון הגוף והנפש, איש לא העלה בדעתו במה זה יעלה". וזה עלה ב"תזונה לקויה, חוסר שקט מינימלי, חוסר-פרטיות משווע" – "נראה לי שהפרזתם בהרבה, מעל לגבול המותר". את אריה, שהיה מחנך קבוצתה בשנים המכוננות ההן, אחד מההוגים והמעצבים את מסגרות חברת הילדים בבית הספר, והיה בין מקימי ה"חטיבה" – מסגרת-פעילות משותפת לבוגרי בתי"ס של הקבה"מ – היא רואה, בדרך הטבע, כמי שנושא (לא לבדו, כמובן) באחריות העיקרית למערכת שנבנתה: "אני מעריכה את היכולת העצומה שלך, כושר העבודה שאינו יודע לאות... הקצב המסחרר, כמות התפקידים שאתה נוטל על עצמך בעת-ובעונה-אחת... לא רבים מסוגלים להתמודד איתך, ולעמוד איתך בשורה אחת...".

למכתב זה לא נמצאה תשובתו של אריה. אולי הגיב בשיחה פנים-אל-פנים, ואולי לא שמר בין ניירותיו העתק ממנה (והוא היה אדם המצרף פתק לפתק, מיסמך למיסמך – שומר הכל בארכיון אישי). קל לתאר מה חש למקרא הדברים הקשים, אולם נכונותה של הכותבת לכתוב אליו ישירות ולפרוש הכל מעידה, ללא ספק, על האמון הרב שחשה כלפיו.

מכתב אחר, עלום-שם, מאת ילד מילדי חברת הילדים, נכתב אליו לאחר שהגיב במסגרת עלון המשק ("שיטים", ו' בטבת תשמ"ב) על מיפקד האש בחנוכה.

כותב אריה: "אני שואל: מה שייך פיל-מלחמה לסמלי חנוכה ולמיפקד חנוכה? האם סמל החנוכה שווה בסמליותו לפיל היווני? ... שמחתי שלא חזרו יותר להדלקת סמל המגן-דוד – עד להתפוררותו העשנה".

ומגיב על כך, במכתב אישי, "ילד מביה"ס שהיה בצוות חנוכה": "...אנחנו במיפקד חנוכה לא שורפים סמלים כי אם מאירים סמלים... ולפי דעתי, פיל קשור בחנוכה, אלעזר הרג את הפיל ונהרג תחתיו, אז אתה רוצה להגיד לי שזה לא מעשה גבורה... אני מציע שתפסיקו לעשות כל כך הרבה רעש סביב מיפקד חנוכה, ואם אתה לא מסכים – לפעם הבאה אתה תעשה את מיפקד חנוכה".

תשובתו של אריה היא דוגמה לגישה חינוכית: סובלנית, אמפאטית, דידיאקטית מאוד. הוא מסכים לציין גבורתו של אלעזר, אינו מוותר בעניין [אי]"סמליות" הפיל, מציין שאת מיפקדי חנוכה הראשונים הוא שיזם וסייע לבצע, ומבהיר שבהיות מיפקד האש בחנוכה אירוע מאירועי החג של הקיבוץ כולו – זכותו של כל חבר להביע את דעתו לגביו, לשבח או לבקר.

את הזכות הזו הוא הירבה לנצל. אנשי החינוך, התרבות והחגים (ולא רק הם) ידעו תמיד שיש מי שבוחן בשבע עיניים את כל מעשיהם, החלטותיהם ויוזמותיהם. הוא לא הירפה ולא יותר, השתמש בעלון הקיבוץ ככלי לפרסום הערותיו, וזכה לא-פעם לתגובות המבוקרים – מי באיפוק, מי בחריפות. "וכך הלכה והתגבשה דמותו בעיני הציבור הקיבוצי כאינדוקטרינר נוקשה הנעול על האידאולוגיה הסוציאליסטית וכשש אלי כל עימות רעיוני" (ניר מן: רשימה על אב"ג, מרץ 2008).

א. קבוצת "אלון" – הכיתה הראשונה של ביה"ס בבית השיטה

הילדים הראשונים של הקיבוץ, אלה שקובצו מאוחר יותר לקבוצת "אלון" – נולדו עוד בהיות "קבוצת החוגים" (כפי שנקראה אז) במעיין חרוד, ממתינה לבוא זמנה לעלות להתיישבות באדמות שאטה. יחד עם הוריהם הגיעו אל מחוז-היעד, ומיום היוולדם היו מעין שפני נסיונות לחיפושי הדרך בתחום החינוך הקיבוצי. בשנת '42 נפתחה כיתה א', ובה 11 ילדים, כשהקיבוץ כולו צופה בה בשמחה ובציפייה. המחנך היה הח' אלינקה, שהתמיד במשימתו המפרכת 4 שנים. תכנית הלימודים היתה, בחלקה הגדול, מאולתרת, וכללה הרבה טיולים, שהייה בטבע, התעמלות ועבודה במשק. שנים עברו עד שהגיע הקיבוץ להכרה, שיש להכשיר את המיועדים להוראה לקראת מילוי תפקידם, והרבה "שגיאות חינוכיות", יש להניח, נעשו בינתיים. "התלמיד הוא חבר שלנו בעתיד... רחוק אני מלהעיד שהגעתי לשלמות בעבודה בביה"ס, אבל נתייצבה לי דעתי שזאת הדרך: לחיות איתם ולא ללמדם גרידא..." – כותב אלינקה ב"בקבוצה", עלון הקיבוץ, 7.7.42. ויש, כמובן, גם דיעות אחרות: "בנסיון לבנות בי"ס כפרי הודגש יותר מדי הצד של החוויה הבלתי-אמצעית של הטבע ואוצרותיו. הדגשת יתר זו... אסור שתהיה על חשבון החלק הלימודי של החינוך" – דברי הח' זאב מיינרט.

אל ההוויה הזאת – בכיתה ה' – נכנס אריה בשנת '46. השנתיים שעבד שם היוו – לו ולילדים – חוויה מעצבת ומכוננת. מסגרת הלימודים נעשתה קשוחה יותר, הדרישות החריפו, ומחשבת החינוך, המרחיקה-ראות, הובילה להקמת חברת הילדים, שהם היו בוגריה ומוביליה. את הכרזת המדינה ומלחמת העצמאות הם חיים תוך השתלבות במערכת ההגנה של הקיבוץ, כולל לימודי עזרה ראשונה, איתות ומורס, ואימוני נשק ושדאות. כמה שנים מאוחר יותר יושלם המעגל: זוהי הקבוצה שהובילה, בתום כיתה י"א, את רעיון ההקמה של ה"חטיבה" – ארגון הנוער של הקב"מ, כחטיבה במסגרת תנועת "הנוער העובד".

קבוצת "אלון" מגיעה לגיל מצוות, ואריה – נאמן להשקפותיו ועקבי ביישומן, עורך להם את טקס בר-המצווה – כמובן, בהתאם לתפישותיו את תכני המסורת ואת משמעותם והרלבנטיות שלהם למקום ולתקופה. גם על טקס זה יחזור בעתיד, בכל קבוצה שתימסר בגיל זה לחינוכו.

בכיתה ט' אריה חוזר אליהם כמחנך, והדרישות מחמירות שוב:
"...כזוב את דמנו ימצוץ עד לשד

אדון המורים אריה הנכבד..."

חורו מיכאל, אחד החניכים, בשיר אחד מני רבים שנשמרו מאז.

באותה שנה ממש אריה יוזם שוב חוויה חריגה לחניכיו: שבוע לימודי-חוויתיים בבית ג'אן, כפר דרוזי, לשהות עם הכפריים ולהכיר את חייהם באורח בלתי אמצעי:

אריה: "... כמחנכים ראשונים לבנים ראשונים חשנו את האחריות המוטלת עלינו בחינוך – ליחס, להבנה ולמגע אנושי עם השכן הערבי. כיצד מתרגמים מישאלה חיונית זו למציאות חינוכית? ילדינו למדו שהם חיים על אדמה לאומית שנגאלה מאפנדים ערבים. הם חשו מדי פעם את הניגודים בינינו לבין שכנינו הכפריים כמציאות הכרחית. הדרך הכנה ביותר היא בפגישה עם ילדי הכפרים השכנים. אנו נבוא אליהם תחילה..." ("ניצת שיטה" כ"ח, 1968).

אריה מפעיל קשרים קודמים, והכיתה – עם המחנך אריה והמדריך **עזריה אלון** – יוצאת אל הכפר הנידח, ו"נופלת" על תושביו כהפתעה גמורה: הדואר לא פעל, איש לא חיכה להם, ורק אדיבותו ורצונו הטוב של **מחמוד קבלאן**, מי שהיה יערן בתקופת המנדט, מאפשרים להם לשהות שבוע בכפר, ללון בבית הספר, ולתור את הסביבה ההררית על גווניה.

בכפר אין מים זורמים, והקבוצה – ככל התושבים – יורדת מדי בוקר אל המעיין להתרחץ, ולשאוב מים לשימושה למשך היום. במשך יומיים התארחו הילדים בבתי התושבים, ובשאר הימים יצאו במסלולים משתנים אל אתרים בסביבה (בין השאר ביקרו גם בפקיעין והתוודעו אל משפחת **זינאתי**), וכך התוודעו אל הצמחייה ואל מיגוון בעלי החיים. את החוויות מהשבוע הזה נשאו עמם עוד ימים רבים. בפעם השלישית חוזר אריה אל קבוצת "אלון" בהיותם בכיתה י"א. "הוא שוב חזר / אותו אכזר / כלום לא עזר - / לסבול נגזר... / הוא כל הזמן שואל / אין כל בשורת גואל / נותן לקרוא בלי סוף / מתי נגיע לחוף?" – הם קובלים...

את חלקו המתמשך בחינוכה של קבוצת "אלון" סיים אריה בהובילו, עם עזריה ואיתם, את העצרת הראשונה של בני הקיבוץ בגבעת ברנר, שנת 1951.

ב. העצרת בגבעת ברנר והקמת ה"חטיבה"

שנת 1951 היא שנת פילוגו של הקבה"מ. שנה קשה. ועדת החינוך של הקבה"מ מחליטה לקיים עצרת של בני הקיבוץ, בנסיון לשמור על הנוער כחלק מן התנועה, ומקימה מטה לארגון. באותם ימים היה אריה תלמיד סמינר הקיבוצים – שנת לימודים (יחידה) שאושרה לו, סוף סוף, ע"י הקיבוץ, לאחר שנים של הוראה-בפועל. הוא "נחטף" משם כגיוס-חירום, היישר למטה. כתמיד, קיבל עליו את המשימה והחל בתכנון ה"עצרת", ללא מושג כלשהו מה היא אמורה להיות, ודבר ראשון סיכם עם **עזריה אלון**, שגוייס לכך אף הוא, להתרכז בשיכבת י"א כשיכבת הבסיס הארגונית-חינוכית של המחנה המיועד. הרעיון המקורי מתחיל ללבוש החלטות מעשיות: מקום ההתכנסות יהיה קיבוץ גבעת ברנר, הגדול והמבוסס ("מעבר לסמבטיון של בית השיטה, לנהוג אתה לא יודע, ולא נותנים לך ג'יפ...") יספר בזכרונותיו). יוקם מחנה ענק, ל-1280 נערים ונערות, גילאי כיתות ו' עד י"א. יהיה בית שימוש, יהיה מטבח, יהיו מקלחות. והכל – לא ללילה אחד. כל קבוצה תבוא עם הציוד הנדרש ותארגן לעצמה את מקומה.

אריה עצמו מתחיל להסתובב ברחוב העליה, בתל אביב, ולאסוף חבלים ויתדות ומעדרים וטוריות – וכל מה שנראה לו שיידרש לצורך העניין. נסיון חינוכי בהיקפים כאלה הרי אין, ועליו לדמות לעצמו – מה זה מחנה שצריך לחיות בו 24 שעות ביממה, יום אחר יום, ושיהיה תוכן, שיהיה עניין. על החברה עצמם דווקא יש לו מושג, ומחנך "ותיק" כמוהו מבין היטב שעל הפרחחים בגילים האלה צריך יהיה להשתלט. איך?

אריה: "... פתאום זמזם לי בראש שיש סמינר לבוגרי י"ב, והם יושבים בשפיים... ואני מכיר איש אחד, שקוראים לו **יונה ירחי**, איש שיש לי איתו כימיה, שעסק אז בענייני הבטחון של הקבה"מ, ואני אומר לו: 'יונה, יש לי בקשה אישית, תנועתית: אתה מפסיק עכשיו כל עיסוק, אתה בא איתי לגבעת ברנר, אנחנו אחראים על עצרת. אתה איש הבטחון... אני לרשותך'. אז הוא שואל: 'מי יהיה איתנו? מי הסדרנים?' ואני אומר לו: 'הלא יש פה בשפיים בני כיתות י"ב, אני מציע להעמיד אותם לפיקודך'. הוא לקח אותי לשפיים בג'יפ שלו, נוסעים לסמינר י"ב, אני חושב שלא דפקתי בדלת, נכנסתי לכיתה... אני לא מכיר אף אחד מהם והם לא מכירים אותי. 'בוקר טוב, אתם מפסיקים בסוף השיעור הזה את הסמינר. אני בא אחרי הצהריים לקחת אתכם לגבעת ברנר. הסמינר הסתיים...'. ובערב הם באו לגבעת ברנר, והם עשו עבודה, בלעדיהם היה שם סופר-בלגן...". רכזת הסמינר ההוא לא נרגעה עד היום מהמחטף הזה...

ולשעה שנקבעה הפתיחה הכל היה מוכן, והכל התבצע לפי התכנית, והיה סדר והיה תוכן והיתה רמה, והונח היסוד למסגרת-קבע חדשה.

קבוצת "אלון" הגיעה לעצרת במיטבה: הובאה תערוכה מרשימה, הוכנו הופעות התעמלות, הקבוצה כולה הפגינה הקמת מחנה אוהלים במהירות-שיא – ומה הפלא שהם חזרו משם כקבוצה המצטיינת? עוד לפני שובם לבית השיטה יזמה הכיתה הצעה להקמת חטיבה ארצית של בני הקיבוץ במסגרת התנועה הארצית של "הנוער העובד". חלק מהכיתות המקבילות בקיבוצים אחרים נענו, ובסוכות תשי"ב נערך במעין חרוד המחנה הראשון של השיכבה הבוגרת, והוכרז על הקמת החטיבה. כך קמה חטיבת בני הקיבוץ.

ג. אחריות המחנך

קבוצת "אלון" מסיימת כיתה י"א. בקיבוץ ובקבוצה מתנהל ויכוח: – האם זה הזמן לסיים את תקופת החינוך? היש לקיבוץ הכוחות – כלכליים ופרסונליים – להחזיקם ככיתה שנה נוספת? ואולי להתפזר למוסדות-חינוך אחרים? אולי להקדים את הגיוס? עמדתו של אריה בשאלה זו – נחרצת, וכך הוא כותב להם: "חבריא! אתם נקראים עתה לקבלת אחריות ישירה למפעלכם בהנהלת ביה"ס! אחריות ללימודים בכל שלבי הביצוע. אחריות ללימודים ולחיי החברה בשכבה הבינונית והצעירה. התערבות בחייהם. אחריות המדריך על חניכיו – בכל. הגנה על המפעל בכל שלביו ובכל שטחיו. זה מפעלכם. אנו רק לרשותכם – ביכולתנו המקצועית, האינטלקטואלית, בבגרותנו ובנסיון-חינוך".

כך ראה אריה את מסגרת החינוך ואת החובות והמשימות הנובעות ממנה, כך ראה את מסלול הצמיחה מנערו לבגרות, מתלות לאחריות, וכך ראה את תפקידו כמחנך – מסייע ותומך לצעירים בשלבי התבגרותם. בכוח אמונתו זו הלך בעשרים השנים בהן שימש כמחנך בבית-הספר של בית-השיטה.

הוא המשיך ללמד ולחנך בקבוצות נוספות, תקופות קצרות או ארוכות יותר. שנתיים שימש גם כמרכז בית-הספר. ללימודים מסודרים נוספים לא יצא.

עובד מקבוצת "נרקיס" מספר איך, בבוקר פתיחת שנת הלימודים – ספטמבר 1964, "חטף" אריה את הקבוצה (כיתה ז') שנמסרה לחינוכו על תקן של "מקרה אבוד". ביה"ס כולו עמד במיפקד פתיחת שנת הלימודים, ובתום המיפקד פנו הכל לכיתותיהם. אבל אריה לא קרא להם לכיתה. הוא הורה להם לבוא אחריו, הריץ אותם אל השדות, מגבעה לגבעה, ובלא מילה אחת של הסבר העמיד אותם במבחן כושר וסבילות שלא היו מוכנים לו כלל ורק בקושי עמדו בו. כשהגיעו, חסרי נשימה והמומים מהחום, מהקצב, מהתדהמה, אל חורבות מבצר קפרא שבמורדות כאוכאב – הורה להם לשבת, וכלי להתעכב על עניינים שוליים כמו למה הביא אותם לכאן ולמה לא הזהיר אותם קודם, שלף מתרמילו כרטיסיות שהוכנו מראש, ובמשך כשעה הירצה באוזניהם על תולדות המקום הנשקף אליהם – מכניסת בני ישראל לארץ כנען ועד קרבות מלחמת השחרור באזור קיבוץ גשר. כשסיים, והם קמו בחרדה לקראת הצעדה המפרכת הצפויה להם בדרך חזרה, הפתיע אותם שוב: רכב חיכה להם ואסף אותם הביתה. ככה התחיל איתם את התקופה, וברוח זו המשיך.

"... עם חניכי חייתי בנוף ילדותם זה, בין גלבע לגבעת המורה. יחדיו שוטטנו בחמקמקי הוואדיות ועל פני ארץ רבה... אהבתי כמוהם לרדוף אחר נחשים ופרפרים ולהקשיב לסודות הטבע, לשוטט במרחב-יה... שיעורי התנ"ך היו בבחינת יישום העבר בהווה. ההווי המקראי בהתרחשותו בעמק שלנו... סיפורי המקרא ו'מלחמות היהודים' קמים וחיים לנגד עיניהם. נוף הארץ ברגליהם ובלבם... הם, הבנים, עברו זה עתה בין הבתרים וכתרו מחדש בריתם את הארץ". ("נופי מכורה", "ניצת שיטה" כ"ח, 1968).

במשך השנים המעיט ללמד, והפך ל"דמות המחנך" – מעין "מצליף רשמי", זה המעיר לחניכיו על טעויות, נוזף ב"עבריינים", ובכלל משמש מעין מורה-הדרך לרבים. ברשימה (ללא תאריך) הוא קובע: "הקהילה [הקיבוצית] היא הבוחרת את מחנכיה. המחנך, איש הקיבוץ, משלים את ההורים. המחנך הוא חוליית קישור בין רעיון הקיבוץ לחניכים. היחסים בין מחנך לחניך הם חבריים, ולא סמכותיים".

מספר ד"ר יוסי אסף, בן וחבר בית השיטה (כיום – מנהל סמינר הקיבוצים): "... הפגישות שלי איתו אף פעם לא היו ישירות. הוא לא היה מחנך בשיכבה שלי, אני הייתי 'אאוט-סיידר', כמעט לא הייתי בביתה"ס, אבל ל'קטעים' שלו כן הייתי בא, וזה אולי הדבר היחיד שכן הייתי בא אליו. היו לו 'מיפגשי שיכבה'. הייתי אז בכיתות ט'-י', הוא היה אוסף את הכיתות מ-ח' ומעלה, היינו מתכנסים ב'צריף השוודי'... למיפגשים האלה היה דפוס קבוע: הוא היה שואג ומטיף מוסר, תמיד סביב איזו התנהגות לא-תקינה שלנו. זה היה מופע כל כך מדהים, שאפילו אחד כמוני, שאישית חודשים לא בא לכיתה אלא עובד, לא היה מחמיץ אותו... הוא היה צועק וכולו שואג, הוא קרא לעצמו האריה השואג, ועושה מאיתנו עפר ואפר... הוא שידר איזושהי עוצמה פנימית ואמונה, והכל בטון... אם היו מקליטים אותו אפשר היה לתאר שהיינו צריכים לעמוד מתיים מפחד, עוד רגע הוא תוקע אותנו לרצפה ועוקד... אבל לא. לא היה פחד, היינו יושבים מהופנטים, ילדים טובים, זו היתה ממש חוויה, ואף אחד לא קם נגדו. מאד חיכיתי למופע הזה, זה לא היה סוג של קתרוזיס, יותר משהו כמו שהיום אתה מחכה לאיזה משחק כדורסל אדיר, שאתה כולך בפנים. זה היה אריה.

"... כל עניין קטן וגדול שהיה מעורב בו, היה מדביק גם אותנו, זה היה בטמפרטורות כאלה. כך גם היה מדבר... זה היה אריה של בית-הספר. דמות שקשה לי לחשוב על משהו דומה לה. אחר כך עסקתי בחינוך וראיתי מורים ומחנכים, אבל לא כמוהו. זה היה צירוף מהמם של אמירה ודפיקה על השולחן, שום דבר לא בשירים, אלא במכות פטיש, אך באיזושהו מובן זה היה אלטרמני, מכה כמו שצריך, אבל ברכות". (ראיון – מרץ 2008).

וניר מן: "בסידור העבודה של תורנות-שבת היה אב"ג משובץ בבית הכולל שלנו כאשר היינו בכיתה ו'. בשעה שש וחצי בשבת בבוקר הוא היה מגיע ומתחיל להכין את ארוחת הבוקר. קולות הבישול ועריכת השולחנות העירו אותנו, והיינו מתקבצים להקשיב לדבריו בחדר-האוכל הכיתתי. באחת השבתות לפני פסח, תוך כדי הכנת האוכל, אריה הירצה על הפסוק 'זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים'. כהרגלו, הוא נסחף בדרשותיו, והפליג, והתפרש, ונאם על 'זכור את אשר עשה לך עמלק' ו'זכור את יום השבת לקדשו' וזכור וזכור... ומה שזכור לי במיוחד אלו הן תימרות העשן שהתאבכו מעל הפתילייה והלחם המטוגן שנשרף במחבת כאשר הוא הצב להבות..." (2008).

אבל נראה כי עיקר השפעתו על רוח ביה"ס ותכניו היה בשניים: העמדת לימודי התנ"ך כעקרון חינוכי ופרקטיקה פדגוגית – לכל הגילים, בכל הכיתות, בכל הקשור אל ידע ארץ ישראל ואהבת הארץ, וכן בחינוך הרעיוני-הומניסטי הנובע מההשתייכות התנועתית וגם מוביל אליה.

ד. לימודי התנ"ך בבית הספר

אריה: "... בין המשימות הרציניות הלימודיות, שצריכות להאציל מבית הספר אל המשפחה, אל הבית – יהיה: איך להגיע לקריאה משותפת, הן בכיתה – של המחנך בכיתתו – הן שהילד נתפס לזה... אחד הדברים הרציניים יהיה פרשת השבוע... כפשוטה – פירושו הטקסט... אין ספק שמה שנקרא יהדות של מדרש בוודאי שהוא כובש את הדמיון ואת הלב, וחינוך לערכים אנושיים ומוסר יהודי, זה תופס את הילד בגן... אם יש בית ספר שבנוי כך, שמהגן וכיתה א' והלאה יש איזה רצף הדרגתי של ערכים יהודיים שרוצים להקנות אותם... אז ב"ס כזה יבורך, כי אין בו מקריות... השיעור האחרון ביום ששי חייב להיות מוקדש לפרשת השבוע... זה לא יהיה שיעור של חובה ולא שיעור של חברה שבו מטיפים מוסר וכדומה – אלא הוא ידליק ניצוץ, והילד יבוא איתו הביתה, וזה יהיה בן-לוויה שבועי שלו, משהו שמתמשך על פני השנה כולה..."

עקרונית וערכית, ראה אריה בלימודי התנ"ך את הבסיס השלם לבניית עולמו הרוחני, הרגשי והאידיאלי של האדם היהודי-הישראלי. הקשר בין הטקסט, ההיסטוריה, הנוף ותפישת העולם היה, מבחינתו האידיאולוגית והאישית גם יחד, כה מובהק וכה מכונן, שבפרקטיקה הפדגוגית שלו כרך אותם תמיד יחדיו. את האירועים המתוארים בתנ"ך לימד – ככל האפשר – במקומות התרחשותם. ולא את ילדי ביה"ס בלבד הביא לשם: גם תיירים מזדמנים, אורחים חשובים, משלחות וסמינרים לסוגיהם מצאו עצמם צופים מראשי גבעות בנוף הנפרש מול פניהם (בעיקר בעמק יזרעאל, בסביבות בית השיטה), מאזינים לפסוקים העתיקים, ומתבקשים לחבר בכוח דמיונם את המסופר אל הנראה לעין.

מבחינה דידיקטית, ראה ברצף ובהתמדה עקרון פדגוגי בסיסי. מכאן הרעיון של קריאת פרשת השבוע כשיעור-חובה שבועי בכל גילאי ביה"ס, וקביעת שיעור זה בסוף יום-הלימודים הששי בכל שבוע – כדרך לשוות לו חגיגות מסויימת, המפרידה את שבוע-החול מכניסת השבת. בדרך זו, קיווה, יהווה אירוע בר-

המצווה מעין סיכום-ביניים בתהליך התבגרותו של האדם, ולא טקס חריג וחד-פעמי, שאין לו לא שורשים בעבר ולא השלכה לעתיד. תפישתו את מושג הזהות היהודית שאבה מאוצרות התרבות שנצברו ונשתמרו במשך הדורות, מן המסורות שעוצבו, אך לא פחות מכך – מהווייתו המודרנית של האדם היהודי החי בישראל, עובד את אדמתה ונותן עליה את נפשו.

ה. בר-מצווה

תהליך עיצובו של אירוע בר-המצווה (תחילה לילדי בית השיטה, אחר כך ביעוץ לבתי ספר רבים) החל, כאמור, מקבוצת "אלון", כיתתו הראשונה. עם השנים התרחב והעמיק, כחלק מגישה כוללת לתרבות היהודית-ישראלית, שאריה – עם קבוצת חברים מקיבוצים אחרים – פיתח, ביסס והפיץ. "אדם יהודי חי ומנהל את חייו על פני שתי קואורדינטות: האחת – לוח-השנה היהודי, והוא הזמן המעגלי של חודשי השנה. והשניה – מחזור חיי האדם וביטוייו, וזאת במיוחד באורח-החיים הקיבוצי". כך, למעשה, פותח אריה את מישנתו, ומכאן – זיל גמור. תפישת שני המחזוריים (= הקואורדינטות) היא הבסיס וקרש-הקפיצה, מהם צמחו אחר כך גם תיאוריות תרבותיות, גם יישומים בחיי היום-יום ובחיי המועד והחג, גם "תורה שבעל-פה" – מאות הרצאות, שיעורים, חוגים וסמינרים, וגם "תורה שבכתב" – עשרות החוברות והספרים שהוציא בדפוס, עם חוג שותפיו, שפע של חומר עיוני ומעשי, רעיונות ויישומם, מנסיונו-שלו ומנסיון כל אדם ומקום ששלחו אליו את החומרים ששימשו אותם ושיתפוהו במחשבותיהם ובלקחי פעילותם. זו התשתית שעליה יבנה, מאוחר יותר, ארכיון החג והמועד של החברה הקיבוצית.

"מחזור חיי אדם... באורח-החיים הקיבוצי: (1 לידה, 2 עליה מהגן לביה"ס המקומי, 3 בר-מצווה: לא 'ברוך שפטרנו', אלא 'ברוך שקשרנו' בברית-חיים לכל אורך הדרך. גשר וקשר. בית החינוך בתוך הבית הקיבוצי, והקיבוץ כבית חינוך, כישוב מחנך" (וכמובן – בהמשך – סיום ביה"ס, עליה לחברות [בקיבוץ], נישואין, פטירה).

מיקום נקודת הציון 'בר מצווה' בתוך המחזור המוגדר הזה, הקיבוצי והבלתי-דתי, מצביע על מידת החשיבות שהעניק אריה לנקודת המעבר מגיל ילדות לגיל הנערות, כשהוא מדגיש את ההבדל בין התנערות מאחריות (המבוגר לגבי הצעיר) לבין התחלקות באחריות (המבוגר עם הצעיר). "סולם-גילים התפתחותי זה תואם את המציאות ואת תפישת המקרא (אז – במבנה השבטי) וכן את תפישת חז"ל...". אבל כמי שרואה בתנ"ך ובהמשכיו – משנה, תלמוד, אגדה, ולא פחות מכך – בספרות העברית החדשה – את מסד התרבות היהודית, הבאר העמוקה שממנה דולים הדורות את תרבותם ואת מסורותיהם – תבע אריה מבית הספר הרבה יותר מהכשרת "דור ההמשך" לחיי הקיבוץ. הוא עצמו שקד ללמד את חניכיו, המתכוננים לבר-המצווה, פרק אחר פרק ממסורת הדורות, להציג בפניהם את טקסי בית הכנסת, מזווה ותפילין – כדי שיכירו ויידעו, אך הקפיד על ההבחנה בין הבנה לאמונה, בין ידע לפרקטיקה דתית.

בשלב מאוחר יותר של פעילותו בתחומי החינוך והתרבות גיבש כמה מרעיונותיו העיקריים והבסיסיים. הוא הציע ואף הגיש רשמית את התכנית ללימודי התנ"ך בביה"ס, לכל הגילים, בכל הכיתות, פרק אחר פרק, בהתמדה וברציפות. במקביל, הציע נוהג של קבלת שבת למשפחה הקיבוצית-החילונית, שאליה יגיע הילד מבית ספרו כשהפרק השבועי שקרא בבוקר בכיתתו עדיין שמור בזכרונו, והמשפחה המתכנסת תוכל לשוב ולקרוא אותו ואף לדון בו בנחת. עקרון הרצף, שבו ראה את הבסיס ליצירת המסורת החדשה, כלל במושג "קהילה לומדת" את בית-הספר המקומי, את מסגרת המשפחה בשעותיה המשותפות, ואת הקהילה המתחלקת לחוגי למידה ועוסקת בכך דרך קבע.

"לחג הגעתי דרך החינוך. זכיתי, וקיבוצי הועיד אותי לאחד משני המחנכים הראשונים... לא היה זמן לשלוח להכשרה, ולא היה כסף. 'אתה בוגר ביה"ס הריאלי, מה שאתה יודע זה מספיק בשביל הילדים האלה... אני מימי לא הייתי בבית כנסת, עד שגמרתי את ביה"ס הריאלי לא היתה לי שום דוגמה כיצד מלמדים... 365 ימים כולל חגים, כולל לילות השבת... מהילדים הראשונים שהיו לי ידעתי שהגננות שלנו, בחוש המיוחד שלהן, עורכות 'קבלות שבת' נפלאות בגנים, מפני שהילד לא יודע שמחר ששי ושבת ושיום ששי שונה... כיצד לבטא את יום הששי? והלכתי להקשיב לקבלת שבת בגן. ובאמת, אם שר ההיסטוריה אי-פעם יתן ציון-לשבח למי בקיבוץ שעיצב בנפשו של הילד את ראשית החג, אין לי שום ספק שהגננות הן אלה שתקבלנה זאת... אספתי פיסות-נייר, אספתי עדויות, ישבתי ולמדתי וכל יום אני יודע יותר שאני יודע פחות, ופניתי לחבריי בקיבוצים הדתיים בכדי ללמוד מהם, וככה בהדרגה צמחתי אל זה..."

הציווי ההיסטורי-אישי "אתה המכבי!" לא התייחד בעיני אריה לחנוכה דווקא. מועד בר-המצווה התאים בעיני הרבה יותר לתכניו הרלבנטיים של הדיבר הזה, במובן של הועדת הנוער לשליחות לאומית, והצבת השליחות הזאת בפני בני המצווה כיעד חינוכי של מודעות והגשמה. לכן ראה באירוע בר-המצווה לא חגיגה כיתתית בלבד, וודאי לא אירוע משפחתי גרידא, אלא הצבת הכיתה החוגגת מול הקיבוץ כולו, הכולל את ההורים, את הסבים (כשהגיעו לכך), ואת האחים והאחיות הקטנים, שגם יומם יגיע.

אירוע בר-המצווה בבית השיטה התגבש והלך בשלושה כיוונים:

הראשון – **מעגל המשפחה**: הילדים ראינו את הוריהם להכרת תולדות המשפחה לדורותיה (3-4 דורות לאחור, ככל שידעו עליהם של ההורים הכילו). פרי הראיונות היו חוברות מסודרות, הכוללות את "עץ המשפחה", התפרשותה בהווה, צילומים וכו'. הרעיון המרכזי כאן היה יצירת תחושה של שורשיות ושל המשכיות, וחיזוק החיבור בין חלקי המשפחה מהעבר ועד הילד-המראיין בנקודת חיים זו. השני – **מעגל הכיתה**: בשנת בר-המצווה (כיתה ו', בדרך כלל) נכנסו לתכנית הלימודים פרקי מסורת, הכרת מוסדות הקהילה היהודית מתקופת הבית השני ועד הקיבוץ בימינו, הכרת המערכת המיבנית של ישראל על סמליה וטקסיה, וערכי יסוד של החברה היהודית לדורותיה. בשנה זו החלו לערוך טיול משותף של הכיתה והוריה למצדה וירושלים, כולל ביקור בכותל המערבי והענקת ספר תנ"ך לכל בני המצווה. בשלב מאוחר יותר מצטרפת הכיתה כולה ל"חטיבה" – שפעילותה עברה שינויים רבים מאז היווסדה, אך בעיקרה נשארה מסגרת של תנועת נוער.

בשלב השלישי, שעיקרו סיום משימות השנה המיוחדת הזאת, נערכה מסיבת הסיום בהשתתפות **הקיבוץ כולו**. לאחר שחגגו ילד-ילד עם משפחתו ומוזמניו והציגו את עבודות-השורשים שלהם וסיפרו על חוויותיהם ממשימות השנה. במסגרת האירוע הקיבוצי הוצגה הצגה, שתוכנה בעיקרו חוויות מחיי הילדים, זכרונות, תכניות לעתיד וכו'. סוג זה של הצגה הומלץ בעיקר בשל היותו שאוב מתכני החיים בקיבוץ, מובן לכל הקהל, ובנוי לשתף בביצועו את כל ילדי הכיתה.

זוהי המתכונת לחג בר-המצווה שהומלצה לכל מי ששאל בעצת אריה – ואחר כך בעצת מכון החגים הבינקיבוצי, והיו רבים כאלה, לא רק בתי ספר קיבוציים. מובן שכמו לגבי כל "נוסחה" – גם כאן נדרשו התאמות מקומיות, אולם לבסוף אכן נוצרה נוסחה והיה את מי לשאול ועם מי להתייעץ.

1. פתיחת שנת הלימודים

קבוצת "אלון" החלה את לימודיה במלאת י"ג שנים להיווסדו של הקיבוץ (שאו כונה עדיין "הקבוצה"). היתה זו שמחה כפולה, והיא נחוגה בטקס מיוחד, שכלל דברי ברכה, קטעי נגינה, ארוחה משותפת ומופעים שהכינו הילדים. "נפעמת ונרגשת ליוותה הקבוצה בגיל רועדה את הופעתם זו של ילדיה הבוגרים. היתה בלב כולם ההרגשה: עולה על במת חיינו הדור החדש" (20.10.41). תחושת החג הזו ממשיכה ללוות את אריה גם בשנים הבאות, כשתחילת שנת הלימודים היתה כבר לשיגרה, וכמוה – הצטרפותה של קבוצת ילדים חדשה אל מסגרת ביה"ס. ברשימה אחרת, 21 שנים מאוחר יותר, הוא מציע (תחת הכותרת "ראש השנה ללימודים") טקס ציבורי, קבוע ויחודי, לאירוע זה:

"יום פתיחת שנת לימודים חדשה הינו בבחינת **חג ראש השנה של ביה"ס**, מועד הראוי לייחוד וציון בביוגרפיה האישית של התלמיד ובאורחות חייו של ביה"ס כמוסד חינוכי בחברתנו". ההצעה ארוכה ומפורטת, כדרכו בקודש: ההכנה המוקדמת, תפקידי המחנכים והמטפלות, היערכות מיפקד-הפתיחה (הדגלים, הדגלנים, התלבושת, מיקום המשתתפים, מהלך המיפקד), הברכות והמברכים. ואחרי המיפקד, בערב – מסיבת הקיבוץ לפרטי-פרטיה – פשוט לקרוא ולבצע. ובלבד שלא יעבור המועד ללא הציון שהוא ראוי לו.

ולבסוף, בשולי כל זה, בלא עקיצה קטנה הרי אי אפשר:

"כמובן, רצוי כי גם הילדים יכינו מתנה (כהפתעה) לגנת ולמטפלות שטיפלו בהם בגן. אני מעריך זאת מאד, כי ילדינו חושבים שהכל מגיע להם, וקטנים כגדולים וכמבוגרים מעריכים כל כך את המלה 'תודה' עד שאינם רוצים להוציאה מרשותם ומפיהם" (4.9.1962).

הוא היה נאה דורש ונאה מקיים, כך חיבר במו ידיו ובכוח רוחו הסוערת את המכלול הנקרא "חינוך" עם חידוש עיקרי התרבות כדרך להגשמת הערכים שהנחיל החינוך לנוער.

עם סיום עבודתו בחינוך היה המעבר אל עבודת התרבות טבעי ביותר. החיבור, כאמור למעלה, נעשה כבר קודם. מכאן ועד סוף חייו היה א.ב.ג. איש התרבות, החגים והמסורת – באישיותו, במקומו בקיבוץ, ובפעילותו התנועתית. אבל בהכרתו ובמעשיו נשארו התרבות והחינוך כרוכים זה בזה תמיד, בעקרון ובמעשה.